



**GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ**  
**JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS**

**e-ISSN: 2718-000X**

**Yıl: 4, Cilt: 4, Sayı: 2**

**Eylül-2023**

**MAKALE BİLGİLERİ**

**Yûnus 10/85. ve el-Mümtehine 60/5. Âyetleri Bağlamında Tefsirde Yorum Zenginliği**

The Diversity of Tafsir Interpretation in the Context of the Verses of Yûnus 10/85. and al-Mumtehina 60/5.

**YAZAR**

**Ceyda GÜRMAN**

Dr. Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

[cey827@gmail.com](mailto:cey827@gmail.com)

**ORCID: 0000-0002-4136-9766**

**Yayın Bilgisi**

**Yayın Türü:** Araştırma Makalesi

**Makale Geliş Tarihi:** 08.09.2023

**Makale Kabul Tarihi:** 24.09.2023

**Sayfa Aralığı:** 429-445

**ÖZET**

Bu makalede, Benî İsrâil'den Hz. Mûsa'ya ve getirdiği dine inanmış bir grup müminin Firavun'un zulmüne karşı “*Biz, yalnızca Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi o zalim toplum için fitne kılma!*” (Yûnus 10/85) duasını içeren âyet ile Hz. İbrâhim ve kendisine tâbi olanların “*Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için fitne kılma. Rabbimiz, bizi bağışla! Şüphesiz sen, azîzsin, hakîmsin!*” (el-Mümtehine 60/5) duasını muhtevi âyetler bağlamında tefsirde yorum farklılıklarının âyeti anlamaya etkisi üzerinde durulmuştur. Kur'an'da imtihan, bela, musibet, baskı ve zulüm gibi birden çok anlamda kullanılan ‘fitne’ kelimesinin kavramsal çerçevesi çizilerek konu edinilen âyetler, siyak-sibak ve konu bütünlüğü içerisinde ilgili âyetlerle birlikte değerlendirilmiştir. Tefsir kaynaklarında bu iki âyet hakkında kaydedilen görüşlere ve müfessirlerin yorumlarına yer verilmiş, ‘haksızlığa uğramak ve uğratmak yoktur’ ilkesinden hareketle Müslümanın ‘öteki ile diyalogundaki’ ideal duruşu ve konumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Müslümanların inkârcılar için fitne vesilesi olması ya da inkârcılar sebebiyle iman edenlerin fitneye düşmesinin nasıl anlaşılması gerektiği ve bu bağlamda muhtelif yorumların imkânı meselesi tartışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Tefsir, Yûnus Sûresi, Mümtehine Sûresi, Fitne, Yorum Zenginliği.

**ABSTRACT**

In this article, the verse containing the prayer of a group of people who believed in the religion he brought to Prophet Moses and the religion he brought “They said: In Allāh we put our trust. Our Lord! Make us not a trial for the folk who are zālīmūn.” (Yûnus 10/85) against the oppression of the Pharaoh, and the verse containing the prayer of Prophet Abraham and his followers “Our Lord! Make us not a trial for the disbelievers and forgive us, our Lord! Verily, You, only You, are the All-Mighty, the All-Wise.” (al-Mumtahina 60/5.) the concept of the verses containing the prayer, the effect of differences in interpretation on the understanding of the verse is emphasized. The conceptual framework of the word ‘fitna’, which is used in more than one meaning such as test, trouble, calamity, oppression and torture in the Qur’ān, is explained and the verses have been discussed together with the relevant verses in with siyāq-sibāq and the integrity of the subject. The ideal stance and position of the muslim ‘dialogue with the other’ has been evaluated, based on the principle of ‘there is no injustice and no inflicting injustice’ by giving place to the views on these two verses and the interpretation of the mufasssirs in the tafsīr sources. The issue of how Muslims being a cause of fitna for unbelievers or believers falling into fitna because of unbelievers should be understood and the possibility of different interpretations in this context were discussed.

**Key Words:** Tafsīr, Sūrah Yûnus, Sūrah al-Mumtahina, Fitna, Diversity of Commentary.

**GİRİŞ**

Bu çalışmada, Yûnus 10/85 ve el-Mümtehine 60/5. âyetlerin anlamı irdelenmiş, Kur'an'ın anlam bütünlüğü dikkate alınarak Müslümanın fitne karşısındaki tutumu ile kâfir ve zâlim için fitne olmasının ne anlama geldiği incelenmiştir. Klasikten günümüze, kaleme alınmış birçok tefsire müracaat edilerek âyetlerde geçen *fitne* kavramına yüklenecek mâna, âyetlerin hitap ettiği öncelikli ve dolaylı muhataplar ve âyetlerden çıkarılabilecek ilkeler üzerinde durulmuştur. Makalede amaç, ayetleri siyak-sibaka ve nüzûl dönemi şartlarına uygun anlama-anlamlandırma ve müfessirlerin yorumlarından hareketle kısa bir tefsir denemesi ortaya koymadır. Aynı zamanda, kaynaklarda zikredilen farklı yorumların âyeti anlamada ne gibi bir etkiye sahip olduğuna; anlam kargaşasına mı yoksa zenginliğine mi götürdüğüne dair bir tetkik yapma amaçlanmıştır. Bununla birlikte, konunun seçilme sebeplerinden biri de günümüz dünyasında Müslümanların özellikle toplumsal sahada maruz kaldıkları fitneye karşı âyetlerin yol göstericiliğinde sergileyecekleri tutum ve haiz bulunmaları gerekli vasıflar hakkında düşünme ve temel ilkeleri belirlemeye çalışmanın önemli görülmesidir.

Gerek fitneyle gerek Yûnus ve el-Mümtehine sûreleriyle ilgili araştırmalar olmakla birlikte burada söz konusu edilen iki âyetin münhasıran ele alındığı ve muhtelif yorumlardan hareketle âyetlerin işaret ettiği ilkelere odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Fitnenin ele alındığı araştırmalarda genellikle semantik tahlillere yoğunlaşmış ve Kur'an'ın tamamı üzerinden bir tetkik yapılmıştır (Keskin: 2003, 262; Temiz: 2003, 251-268). Sûreyle ilgili kaleme alınan makalelerde ise belirli bir kavram ya da konu perspektifinde değerlendirme tercih edilmiştir (Bulut 2013, 7-30; Şahan: 2019, 287-314). Konumuzla en yakın çalışma “Mümtehine Sûresinin Muhtevası ve 5. Âyet Bağlamında Mü'minlerin İnkârcılar için Fitne Olma Meselesi” adlı makaledir (Demir: 2022, 147-165). Bu makale, Yûnus sûresi ilgili âyetin ana konu edinilmemesi ve Mümtehine sûresinin muhtevasına odaklanması cihetiyle çalışmamızdan ayrılmaktadır.

Âyetlerin tefsirine geçmeden önce iki sûre hakkında genel ve kısa bir bilgilendirme yapılacaktır; Yûnus sûresi, risaletin takribî 10. yılında inmiş 109 âyetten müteşekkil Mekkî bir sûredir. Mekkî sûrelerdeki ana muhteva Yûnus sûresinde de görülmekte, tevhid ve âhîret inancı vurgulanmaktadır. Müşriklere göz dağı kabilinden helak edilen Hz. Nûh kavmi hatırlatılarak ilahlık iddiasında bulunan nankör tip ve dönemin zorba hükümdarı Firavun eleştirilmiştir. Firavun'dan gelecek zulümden korkmalarına rağmen iman eden az sayıda müminden bahsedilmiştir. Konumuz olan 85. âyette “*Biz, yalnızca Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi o*

*zalim toplum için fitne kılma!*” duasından sonra Allah, Hz. Mûsa’ya inanmış bir grup Müslümanın Mısır’da yeni evler edinmelerini ve evlerini kible/ibadetgâh yaparak namaz kılmalarını buyurur. Bir nevi yeni bir hayat kurmaları, zalimin zulmü altında ezilmemeleri ve Allah’a tevekkül edenler olarak bu tevekkülün gereğini yerine getirmeleri emredilir. Sonraki âyetlerde Hz. Musa’nın Firavun için bedduası, suda boğulmak üzereyken iman ettiğini söylemesi ancak bu imanın fayda vermeyeceği zikredilir. Firavun ve kavmi gibi helak olan nice kavimlerin varlığından bahsedilmesinin ardından Hz. Yûnus ve kavminin azap kendilerine gelmeden önce iman eden tek kavim olduğu, Allah’ın dilediği takdirde herkesin İslâm’ı seçeceği ama iman etsinler diye zorlama yapılmayacağı ifade edilir. Hz. Peygamber’in müşriklerin taptıklarına tapmayacağı ve *hanîfler*den olduğu ifade edilip indirilen vahye uyulması ve sabredilmesi emriyle sûre son bulur.

Mümtehine ya da Mümtehane sûresi ise on üç âyetten müteşekkil Medenî bir sûredir ve Mekke’nin fethinden (8/630) kısa bir süre önce indirilmiştir. Müminlere hitaben başlayan ve Allah’ın düşmanlarını dost edinmemenin (Âl-i İmrân 3/28, 118-119; en-Nisâ 4/139, 144; el-Mâide 5/51, 57; et-Tevbe 9/23-24) emredildiği bu sûrelerde farklı din mensuplarına karşı geliştirilecek tutum çok veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Saldırganlık gösterenlere karşı gevşemeyip tolerans tanınmaması ancak “Allah, sizinle düşman olduklarınız arasında ileride bir meveddet var edebilir.” mealindeki yedinci âyetten hareketle adalet ve merhamet çizgisinden çıkılmaması gerektiği hatırlatılır. el-Mâide 5/8. âyetteki “Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsizliğe sevketmesin.” emri de benzer mânadadır. Hz. İbrâhîm’in babası Âzer’den uzaklaştığı gibi Müslümanlardan iman etmeyenleri dost tutmamaları, *hanîf* olmaları ve inkâr edenlerden gelecek musibetlere karşı Allah’tan yardım dilemeleri, sergileyecekleri tavrın *üsvê-i hasene/rol model* olan Hz. İbrahim’in tavrı gibi olması istenmektedir. Sûrede mutlak bir düşmanlık değil, zararı defetme ve savaşıyla savaşma prensibi benimsenmiştir. Müslümanlara, dinlerinden dolayı kendileriyle savaşmayan, onları yurtlarından zorla çıkarmayan kâfirlere adaletle davranmaları ve iyilikle muamelede bulunmaları salık verilir (Taberî: 2001, XXII, 605; Mâverdî: 1992, V, 526; İbn Kesîr, 1420, VIII, 130).

## 1. Yûnus 10/85. ve el-Mümtehine 60/5. Âyetlerin Tefsiri

Bu âyetlerin tefsirine geçmezden önce her iki âyette yer alan *fitne* kavramının lugavî anlamı ve âyetler içerisinde kazandığı anlam hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra âyetlerin muhatap kitlesi ile fitne karşısında Müslümanların duruşunun ne olması gerektiği ele alınmıştır. Esasen Müslümanların zalim ve kâfire karşı sergilemeleri gereken tutumun, kendi içlerinde birbirine

karşı geliştirdikleri tutumdan bağımsız düşünülemezliğinin altı çizilmiştir.

### 1.1. Fitne Kavramının Anlamı ve İlgili Âyetlerdeki Mânası

*Fitne* (فِتْنَةٌ) kelimesinin kök anlamı yakmak, bir şeyi ateşle ya da ateşe atarak yakmak demektir. Altın madenin kalitesini ölçme maksadıyla ateşte eritilerek halis kısmının sahtesinden ayrılması işlemi için istimal edilen *fitne* bu kök anlamından hareketle yakma; deneme/imtihan etme/sınama; işkence/baskı/zulüm/azap; bir şeye aşırı düşkün/tutkun olma; harp/kargaşa/görüş ayrılığı; dalâlet/sapkınlık; günah; inkâr/küfür; ayıbı ortaya çıkarmak; öldürme; bela/musibet; belâ ve musibetle imtihan gibi mânaları muhtevî çokanlamlı/vücûh bir kelimedir (Ferâhidî: 1988, VIII, 127-128; İbn Fâris: 1972, IV, 473; İsfehânî: 2009, 623-624; İbn Manzûr: ts., XIII, 317; Fîrûzâbâdî: 1393, IV, 166-167). *Fitne* kökünden türeyen kelimelerin yer aldığı âyet sayısı altmış olarak tespit edilmiştir (Keskin: 2003, 36). Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), fitnenin Kur'an'da on iki farklı mânada geldiğini ifade eder (Fîrûzâbâdî: 1393, IV, 177). Kelimenin ateşte yakma kök mânası “*O gün onların ateşte azap görecekları gündür.*” (ez-Zâriyât 51/13). âyetinde insan için de kullanılmıştır. “*Fitne adam öldürmekten daha beterdir.*” (el-Bakara 2/191). buyrulmuş fitnenin bertaraf edilmesinin hem bireysel hem toplumsal huzur için önemine dikkat çekilmiştir (Keskin: 2003, 20).

Konumuz olan Yûnus 10/85. فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ. “*Biz, yalnızca Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi o zalim toplum için fitne kılma!*” âyetinde *fitne*ye hangi mânaların verildiğiyle ilgili erken dönem müfessirlerinden gelen rivayetler şöyledir:

Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721): “Bizi ne Firavun eliyle ne de onlar haricinden gelecek bir azapla azap etme! Biz azaba uğrarsak onlar, ‘Şayet müminler hak yolda olsalardı onlara azap edilmezdi, biz de onlara musallat olamazdık ve bizimle imtihan edilmezlerdi.’ derler.” (Taberî: 2001, XII, 252; İbn Ebû Hâtim: 1997, VI, 1976; İbnü'l-Cevzî: 1984, IV, 54; Kurtubî: 2006, XI, 33); Müslim b. Subeyh Ebû'd-duhâ:<sup>1</sup> (ö. 100/718): “Onları bize musallat eder üzerimize hâkim kılarısan tuğyânları artar.” Ebû Kılâbe'den<sup>2</sup> (ö. 104/722) de benzer bir rivayet gelmiştir (İbn Ebû Hâtim: 1997, VI, 1976; İbnü'l-Cevzî: 1984, IV, 54; Kurtubî: 2006, XI, 33). Ebû Miclez el-

<sup>1</sup> Müslim b. Subeyh Ebû'd-Duhâ el-Kuraşî el-Kûfî, Saîd b. Âs (ö. 59/679) ailesinin mevlâsıdır. Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Nu'mân b. Beşîr (64/684) gibi sahâbeden ve Mesrûk (ö. 63/683) gibi tâbiilerden işitmiştir, sikadır. Ondandır Mansûr b. Mu'temir (ö. 132/750), Mugîre b. Miksem (ö. 133/750), Ameş (ö. 148/765) aktarmıştır. Alkame'nin fikhını iyi bildiği, tefsirde de imam olduğu kaydedilmiştir. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) hilafetinde 100/719 yılında vefat etmiştir (İbn Hibbân: 1995, 134; Zehebî: 1417, V, 71).

<sup>2</sup> Tâbiûnun önde gelenlerinden Abdullah b. Zeyd Ebû Kılâbe el-Cermî, sika ve kesîrî'l-hadîstir. Basra ilim ortamında bulunmuş ve Basralı Eyyûb es-Sahtiyânî'nin (ö. 131/749) en önemli hocalarındandır (İbn Sa'd: 2001, IX, 182-185; İbn Hibban: 1973, V, 3).

Basrî'nin<sup>3</sup> (ö. 110/728) “Ey Rabbimiz! Onları bize galip kılma aksi taktirde kendilerini bizden daha hayırlı görürler.” rivayetinin benzeri İkrime'den (ö. 105/723) de gelmiştir (İbn Ebû Hâtim: 1997, VI, 1976; İbnü'l-Cevzî: 1984, IV, 54; Kurtubî: 2006, XI, 33). Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (ö. 182/798): “Rabbimiz bizi onlarla sına ve bizi onlar için fitne kılma! Müşrikler Hz. Peygamber ve müminlere eziyet ediyorlardı. Bu pek tabi onlar için fitne ve şerdir. Aynı zamanda müminler için de imtihandır.” demektedir (Taberî: 2001, XII, 253; İbn Ebû Hâtim: 1997, VI, 1976).

Buna göre âyetteki *fitne* kelimesine “Azap, hakimiyet/hükümlük, imtihan/sınama” gibi mânaların verildiği anlaşılmaktadır. Alt başlıklarda zikredileceği üzere el-Mümtehine 60/5. âyetteki *fitne* de hemen hemen aynı mânalar ile açıklanmış ve bazı rivayetler bu âyetin tefsirinde tekrar edilmiştir.

## 1.2. Yûnus 10/85. Âyetinin Muhatap Kitleleri ve Tefsirlerdeki Yorumu

Tefsir kaynaklarında âyetle ilgili kaydedilen yorumların temelde iki mâna üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir:

a. “Bizi o zalim toplum için fitne kılma!” ifadesindeki fitne müminler için fitnedir. Müminlerin işkence ve zulme uğramaları ve bu işkenceyle imtihan edilmeleri demektir. Bu mânaya göre âyet, “Zalim Firavun ve ordusu bize baskı ve işkence yapmasın! Bu sıkıntı ve baskılar bizim için fitnedir. Onların bize işkence etmelerine fırsat verme!” anlamına gelir. Mâtürîdî, bu yorumun “*Firavun ve ileri gelenlerinin işkence yapmasından (أَنْ يَفْتِنَهُمْ) korktukları için kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi.*” (Yûnus 10/83) âyetiyle desteklendiğini söylemektedir (Mâtürîdî: 2005, VII, 98; Topaloğlu: 2015, VII, 113; İsfehânî: 2009, 624; İbn Manzûr: ts., XIII, 319). Dolayısıyla âyet, Hz. Mûsâ'ya inanan müminlerin kendilerine üstün olmalarına fırsat vermemek suretiyle Allah'ın rahmetiyle onları Firavun'un zulmünden kurtarmasına yönelik dua etmeleri mânasını taşır (Taberî: 2001, XII, 252; Mâtürîdî: 2005, VII, 99; Mâverdî: 1992, II, 446; İbnü'l Cevzî: 1984, IV, 54; Kurtubî: 2006, XI, 33). Yine bu mânanın devamı mahiyetinde Müslümanlar için fitne olan durum, hak yoldan dönmeye sebep teşkil eden işkence ve zulüm ile imtihan, sınanma ve denenmedir. Buna göre âyet “Bize işkence baskı yaparsalar dinimizden dönmek zorunda kalırız. Bu bizim için fitnedir. Onların baskıları sonucu dinimizden bizi döndürmelerine, bizi saptırmalarına

<sup>3</sup> Ebû Miclez Lâhik b. Humeyd es-Sedûsî; İbn Abbas, İbn Ömer, Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656), Hafsa bint Ömer (ö. 45/665), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Enes b. Mâlik (ö. 93/711) gibi sahâbenin önde gelenlerinden rivayette bulunmuş ondan da Basralı tâbîi âlimler Enes b. Sîrîn (ö. 120/738), Eyyûb es-Sahtiyânî, Katâde (ö. 117/735), Âsım el-Ahvâl (ö. 142/759) aktarmıştır (Mizzî: 1983, XXXI, 176).

imkân tanıma!” anlamını da taşır (Râzî: 1981, XVII, 153; Kurtubî: 2006, XI, 33). Kurtubî (ö. 671/1273) “Onları bize galip/muzaffer kılma! Bu bizim için dinimizden dönmemize sebep olan bir fitnedir.” derken (Kurtubî: 2006, XI, 33), İbn Âşûr (1879-1973) “Buradaki fitne, küfürdür ve müminler de kendilerinin küfür sebebi olmamaları için dua etmektedirler.” der (İbn Âşûr: 1984, XI, 263).

Fahredden er-Râzî’ye göre (ö. 606/1210) ise fitne ile ismi mef’ûl مفتون/meftunun (sınanan/eziyet gören) kastedilmesi muhtemeldir. Nitekim mastarın mef’ûl mânasında kullanılması caizdir. Yaratma mânasındaki halk/خلق mastarının, mahlûk/مخلوق, yaratılmış; meydana getirme anlamındaki tekvîn/تكوين mastarının, mükevven/مكون, meydana getirilmiş, mânasında kullanılması gibi. Buna göre mâna “Onlara, bizi uğratacakları zulüm ve baskıları sebebiyle iman ettiğimiz bu hak dinden döndürme fırsatı verme!” demektir. Râzî de Firavun’dan korktukları için az sayıda kişinin iman ettiğini ifade eden 83. âyetin bu açıklamayı kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir (Râzî: 1981, XVII, 153; İbnü’l Cevzî: 1984, IV, 54; Kurtubî: 2006, XI, 33). Âyet, Hz. Mûsâ’ya iman edenler ve onların Firavun’dan gördükleri zulmü hatırlatarak, Kur’an’ın hem ilk muhataplarına hem de kıyamete kadar gelecek tüm Müslümanlara karşılaşacakları benzer durumlarda hangi tavrı benimsemeleri gerektiğini öğretir. Böylece Müslümanlar sabır, azim, metanet ve İslâm’a bağlılıkları cihetiyle denemeden geçirilirler.

b. “Bizi o zalim toplum için fitne kılma!” ifadesindeki fitne, kâfirler için fitnedir. Firavun Müslümanlara hükümler olursa onlar, “Muhakkak hak üzere olan biziz! Sen onları bizim hakimiyetimize soktun! Eğer onlar hak üzere olsaydı, sen bizi onlara musallat etmezdin.” gibi bir düşünceye kapılırlar (Zeccâc: 1988, III, 30; Mekkî b. Ebû Tâlib: 2008, V, 3311; Kurtubî: 2006, XI, 33; İbn Manzûr: ts., XIII, 317; Süyûtî: 1424, VII, 93). Bu da başta kâfirler için fitne olmakla birlikte esasen inananlar için de fitnedir. Bu durumda âyet, “Bize işkence ve baskı yapar ve biz mağlup, onlar galip olursa kendilerinin hak, Müslümanların batıl din üzere olduklarını düşünür ve böylece kendileri hak dine dönmedikleri gibi başkalarını da dinden alıkoyarlar.” mânası taşır. Zira kendileri küfür içerisinde debelenirken, Müslümanların mağlubiyeti üzerine imana hiç yanaşmayacak, kalbi İslâm’a yakın kimseler de benzer bir zanna kapılarak bu sıcaklığını kaybedecek ve kâfire hakkınca dur diyemeyen Müslüman da istemeden de olsa buna sebep olacaktır.

Bu görüşün devamı sadedinde *fitne*, kâfirler için fitne/azap mahallidir. “Bizi onlara azap mahalli kılma, onların sınanma/imtihan edilme sebebi kılma!” ve “Onları bize musallat edip, bize azap

etmeleri ve dinimizden döndürmek suretiyle, bizi onlara azap sebebi yapma!” demektir (Beyzâvî: ts., III, 122; Râzî: 1981, XVII, 153; Kurtubî: 2006, XI, 33; Âlûsî: ts., XI, 170). Zemahşerî (ö. 538/1144) “Bizi onlar için fitne sebebi kılma! Fitne azaptır, bize azap etmeleri ve dinimizden dolayı işkence etmeleri onlar için fitnedir. Kâfirlerin ‘Müminler hak yolda olsaydı onlara bu musibet isabet etmezdi.’ deyip fitneye düşmelerine neden kılma!” mânasını verirken (Zemahşerî: 2017, III, 326-327), Beyzâvî (ö. 685/1286) “Bizi fitne sebebi/konumu kılma! Onları bize musallat etme, bize işkence etmesinler.” der (Beyzâvî: ts., III, 122). Bu görüş yukarıdaki görüşle benzerlik arz etmekle birlikte ‘ötekinin iyiliğini dileme’ cihetiyle ayrılmaktadır. “*Bizi zalimler için fitne kılma!*” ifadesinde inananlara yönelik zulüm, Firavun ve ordusu için fitnedir zira Müslümanlar onun zulmü altında ezildiğinde Firavun ve ahalsinin hem dünyadaki hem ahiretteki durumu için bir imtihan ve belaya dönüşecektir. Bu tercihe göre anlam “Bizi onların azaba uğrama sebepleri yapma!” demektir. Onlar bizim halimizi görüp küfürlerinde ısrar edecekler ve âhirette de bunun cezasını şiddetli bir şekilde çekeceklerdir (Râzî: 1981, XVII, 153). Taberî tefsirinde Abdurrahman b. Zeyd’den gelen rivayete göre “Rabbimiz bizi sına! Zalimler için bu durumu yani bizi sınamayı onlara fitne kılma. Bizim sınanmamız onlar için fitnedir. Nitekim es-Sâffât 37/63’te cehennemde kâfirlere sunulacak zakkum ağacının onlar için bir fitne olduğu ifade edilirken *فِتْنَةٌ لِلظَّالِمِينَ* buyrulurken benzer bir ifade kullanılmıştır. Dolayısıyla onlar bize işkence ederseler bu onlar için fitnedir.” der (Taberî: 2001, XII, 253).

Râzî, âyetteki tertibin, müminlerin dinî konulara gösterdikleri ihtimamın dünyevî alakalarının üstünde olduğuna işaret ettiğini söyledikten sonra “Şayet âyeti ‘Onlar Müslümanlara galip gelirlerse bu, onlar için bu dinin batıl olduğuna dair bir şüphe uyandırır.’ şeklinde anlarsak bu durumda onlar Allah’a, kâfirleri böyle bir şüpheden koruması hususunda yalvarıp yakarmış olurlar. Dolayısıyla kendilerinin kurtuluşundan önce böyle bir yakarıшта bulduklarından onların bu duası, düşmanlarının dinî durumlarına göstermiş oldukları itinanın, kendi menfaatlerine göstermiş oldukları itina ve özenin çok üstünde olduğuna delâlet eder. Eğer âyet, ‘Allah’ın o kâfirlere, inanan kimseleri dini terk etmeye zorlama imkânı vermemesi’ şeklinde anlaşılırsa bu mâna da Müslümanların, dinlerine göstermiş oldukları ilgi ve özenin, bedenlerinin maslahatlarına gösterdikleri ilginin üstünde olduğuna delalet edeceğinden her iki durum da latîf bir mâna taşımaktadır.” der (Râzî: 1981, XVII, 153).

Râzî’nin burada zikrettiği ilk görüşle ilgili şöyle bir tenkit yapılabilir; bu âyetin devamındaki 10/88. âyette Hz. Mûsa Firavun için “*Mûsâ, ‘Rabbimiz!’ dedi, ‘Sen Firavun’a ve adamlarına*



dünya hayatında ihtişam ve servet verdin, insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver de o can yakıcı azabı görmedikçe iman etmesinler!” diyerek beddua etmesi dikkat çekicidir (Mevdûdî: ts., Yûnus 10/88; Sülün: 2012, Yûnus 10/88; Çelik: 2013, II, 251). Bu âyet 10/85. âyette müminlerin kendilerini bırakıp zalimlerin iyiliğini isteme şeklinde anlamayı engellemektedir. “Bize zulmetmesinler!” duasıyla olsa olsa zımnen zalimin de iyiliği istenmektedir. Zira Müslümanın iyi halde bulunması insanlığın da iyiliğine vesiledir. Diğer taraftan 85. âyeti beddua değil de dua olarak anlamak da mümkündür. Âyetin son kısmı “Ey Rabbimiz! Artık onların servetlerini silip yok et, kalplerine sıkıntı ver de (iman etsinler) yoksa onlar can yakıcı azabı görmedikçe iman etmezler!”<sup>4</sup> şeklinde mânalandırılırsa Hz. Mûsâ onların imana yönelmeleri için dua etmekte, çeşitli cezalarla küfürden vazgeçmelerinin sağlanmasını istemektedir. Bu taktirde Râzî’nin birinci görüşte serdettiği yorum da muhtemel hale gelir.

### 1.3. el-Mümtehine 60/5. Âyetinin Muhatap Kitlesi ve Tefsirlerdeki Yorumu

Mümtehine sûresi 5. âyetin, Yûnus 10/85. âyetle benzer ifadede olduğu göze çarpar: رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْوِزْنَا إِنَّا رَبَّنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ “Rabbimiz! Bizi, inkâr edenler için fitne kılma. Rabbimiz, bizi bağışla! Şüphesiz sen, azîzsün, hakîmsin!” âyetindeki Hz. İbrahim ve beraberindekilerin yaptığı (Taberî: 2001, XXII, 569; İbn Atıyye: 2001, V, 295; Mekkî b. Ebû Tâlib: 2008, XI, 7420; Râzî: 1981, IXXX, 303) bu dua, tefsirlerde Yûnus 10/85. âyetiyle hemen hemen aynı anlaşılmış ve bazı rivayetler bu âyetin tefsirinde tekrar edilmiştir.

a. “Bizi, inkâr edenler için fitne kılma!” ifadesi müminler için fitnedir. İbn Abbas’a nisbet edilen mânada âyet “Onları bize musallat etme ve bizi sına! Bizi dinimiz hakkında sınarlar, bize eziyet ederler.” demektir. Burada fitne, sınanma/denenme/imtihan anlamındadır (İbn Ebû Hâtim: 1997, X, 3349; Mâverdî: 1992, V, 518; Beyzâvî: ts., V, 205; Râzî: 1981, XXIX, 303; Kurtubî: 2006, XX, 405). Onun bu yorumu “Bizi sınanmışlardan/eziyete uğramışlardan (meftunlardan/مفتون) kılma!” demektir (İbn Atıyye: 2001, V, 296; İbn Âşûr: 1984, XXIX, 148). Beyzâvî, “Onları bize musallat edip, taşıyamayacağımız bir azapla bizi imtihan etme!” mânasını verirken (Beyzâvî: ts., V, 205), “Ey Rabbimiz! Kâfirlerin lehine olacak bir imtihanla bizleri imtihan etme.” şeklinde de anlaşılmıştır (Begavî: 1409, VIII, 94; Kurtubî: 2006, XX, 405). Âyetin devamındaki “Bizi bağışla!” ifadesi, “Düşmanlarımızı, bize galip getirmeyi hak

<sup>4</sup> Âyetin bu mânaya benzer başka bir meali şöyledir: “... Ey Rabbimiz! (Onlara bu nimetleri), insanları senin yolundan saptırsınlar ve elem verici cezayı görünceye kadar iman etmesinler, diye mi (verdin)? Ey Rabbimiz! Onların mallarını yok et, kalplerine sıkıntı ver (ki iman etsinler).” (Kur’ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meali: 2004, Yûnus 10/88).

edecek günahlarımız başışla!” olarak yorumlanmıştır (Mâtürîdî: 2005, XV, 115). Bu yorum fitnenin Müslümanlar için olduğu görüşünü desteklemektedir. Zira kâfir ve zalim için mağfret dilenmez. *Letâifü'l-işârat*'ta “Onları bize muzaffer kılma ve bize karşı güçlü olmasınlar!” mânası verildikten sonra, âyette “Cömertlik, güzel ahlak, ihlas, dürüstlük, sabır ve âyette zikrettiği bütün işlerde Hz. İbrahim'in sünnetini uygulamaya” işaret vardır.” denmiştir. (Kuşeyrî: 2007, III, 312).

b. “*Bizi, inkâr edenler için fitne kılma!*” ifadesi kâfirler için fitnedir. Mücâhid'e nisbet edilen görüşte âyet, “Bize onlar eliyle azap etme ve senin katından bir azapla da azap etme! Bize bir azap dokunursa bizim bu durumumuz onlar için bir fitne olur ve ‘Şayet bu iman edenler hak üzere olsaydı azap edilmezlerdi.’ derler.” mânasına gelir (Mâverdî: 1992, V, 518; Mekkî b. Ebû Tâlib: 2008, XI, 7420; Râzî: 1981, XXIX, 303). Katâde “Onları bize galip kılma ve bununla deneme! Zira bize galip gelmelerinin hak yolda olmaları sebebiyle olduğunu zannederler.” (Taberî: 2001, XXII, 569) derken Taberî (ö. 310/923), Zeccâc (ö. 311/923) ve Kurtubî buradaki fitnenin kâfirler için olduğu yorumunu tercih eder (Zeccâc: 1988, V, 157; Taberî: 2001, XXII, 569; Kurtubî: 2006, XX, 405;). İbn Atıyye (ö. 541/1147), Katâde ve Ebû Miclez el-Basrî'den aktardığı “Onları bize galip kılma! Bu onlar için fitne ve dalalet sebebidir. Çünkü bu halde, küfürlerine sıkı sıkıya yapışır ve ‘Biz onlara galip geldik çünkü biz hak, onlar batıl üzeredirler.’ derler.” görüşünü tercih etmez. Müminlerin ilk görüşte ifade edildiği gibi kendileri için dua ettiklerini, kâfirler için dua etmelerinin doğru olmadığını söyler. Şayet kâfirlere dua ettikleri görüşünde müminlerin maksadının kâfirlerin fitneye sebep olan baskılarından korunmak için zımnen onlara da dua ettikleri düşünülüyorsa o taktirde bu görüşün de güzel ve belîğ olacağını belirtir (İbn Atıyye: 2001, V, 296).

Mâtürîdî (ö. 333/944) bu âyette üç görüşe yer verir. İlki, “Düşmanlarımızı başımıza musallat etme ki onlar kendilerinin hak, bizimse bâtil yolda olduğumuzu düşünmesinler.” İkincisi, “Onlar haricinde de bize azap gönderme ki kendilerinin hak yolda bizimse bâtil yolda olduğumuzu zannetmesinler.” ve son görüş “Dünyayı onlara genişletip bize daraltma ki kendilerinin hak yolda bizimse bâtil yolda olduğumuz sonucuna varmasınlar.” görüşüdür. İkinci görüşü tercih eden Mâtürîdî, fitneye azap anlamını verir. Bu tercihe göre mâna, “Bizi kâfirlerin azap edilme sebebi kılma!” demektir. *Mefâtihu'l-gayb*'taki bir görüşte de “Bizi, sayesinde kâfirlerin azap gördüğü bir fitne kılma!” denmektedir. Râzî, bu izaha göre burada dua edenin Hz. İbrahim olamayacağını söyler (Râzî: 1981, XXIX, 303). Zira Hz. İbrahim'in kâfirlerin azap görme sebebi olması mümkün değildir. Öyleyse Mâtürîdî'nin tercih ettiği görüş, duanın Hz. İbrahim'in değil de sadece müminlerin yaptığı durumda anlamlı olacağını icbar

eder. Mukâtil (ö. 150/767), “Rızık bize az verilir, kâfirlere ise geniş ve bol verilirse onlara muhtaç hale geliriz bu da bizim için fitnedir.” derken (Mukâtil b. Süleyman: 2002, IV, 301), Râzî’de geçen bir diğer görüşe göre “Rızıkın Müslümanlara değil de kâfirlere bol verilmesi onlar için fitnedir zira kendilerine sunulan bu bolluk onların şaşırmasına sebep olur.” denmiştir (Râzî: 1981, XXIX, 303).

Fitnenin Müslümanlara yönelik olduğu şeklindeki birinci görüş yukarıda zikredildiği ve İbn Atıyye’nin de dile getirdiği gibi esasen zımnem kafirler için de dua anlamı taşır. Kâfirin Müslüman’a eziyet edememesi kendisi için bir lütuftur. Dolayısıyla mümin kendi için dua ederken onların ıslahı için de dua etmektedir. Aynı durum ikinci görüşte de geçerlidir ve kâfirlerin zulmetmemelerini dileme hem Müslümanın zulümden kurtulması hem kâfirin zulmetme fitnesinden ve kendi küfürlerinde ısrarcı olma hatasından kurtulmalarını dileme olduğundan her iki grup için duadır. Elmalılı (1878-1942);

“‘Bizi o küfredenler için fitne kılma!’ Yani onlara mağlup etme, ellerine düşürüp sıkıntı ve azaba sokma, el, dil uzatmalarına meydan verme ki bizim meşakkatimiz yüzünden onlar iman hakir görerek küfre bağlılıklarını artırmassınlar. Zira müminlerin eziyet ve sıkıntı içerisinde gösterecekleri sebattan imanın yüceliği anlaşılabilirse de bu pek zor ve tehlikeli olduğu gibi kafirlerin ‘İman iyi olsaydı bunlar mağlup edilmez, esir olmazlardı.’ deyip dünya hayatına aldanmak suretiyle küfre tutkunluklarına sebep de olabilir.” (Yazır: ts., VII, 548) demiştir.

Bahsi, bu âyet bağlamında birden fazla görüşün varlığını, yorum zenginliği olarak kabul ettiğimizi belirterek tamamlamak isteriz. Muhtemel mânalar, âyetin maksadını yansıtmada temel bir noktada birleşmekte ve tezat ihtilafı oluşturmamaktadırlar. Kaynaklardaki izahlar, mânaya zenginlik katmakta ve âyetin muhtemel anlamlarını kapsaması cihetiyle muhatabı doğru ve kâmil mânaya yaklaştırmaktadır.

## **2. Âyetlerin Müslümanın İdeal Duruşu Açısından Değerlendirilmesi**

Ele alınan benzer mânalı bu iki âyetin Müslümanların henüz dinlerini özgürce yaşayamadığı, baskı ve zulme maruz kaldığı Mekke ve muzaffer olunan Medine döneminin her ikisinde zikredilmesi önemlidir. Yûnus sûresinin genelinde yine Mekkî bir sûre olan el-Kâfirûn sûresindeki gibi “Sizin dininiz size benim dinim bana!” üslûbu hissedilirken Medenî Mümtehine sûresinde bu üslûbun katileştiği ve Allah’ın düşmanlarını dost edinmeme emrinin vurgulandığı görülür (Keskin: 2003, 232-236). Mekkeli müşriklerin zulmü altında ezilen

Müslümanlar hicretle birlikte güçlenmiş, birlik ve beraberliklerini sağlamış ve düşmana karşı kendilerini koruyacak kuvvete erişmişlerdir. Dinlerine saldırı karşısında mukavemet gösterecek potansiyeli haiz bulduklarından Medenî âyetlerde “*Sizinle savaşa savaşı!*” (el-Bakara 2/191), “*Onları nerede bulursanız öldürün!*” (et-Tevbe 9/5) emirleri yer almıştır. Mümtehinine 60/4. âyetinde de “*Biz kesinlikle sizden ve Allah’ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi reddediyoruz. Sizinle bizim aramıza, siz sadece tek olan Allah’a iman edinceye kadar sürüp gidecek bir düşmanlık ve nefret girmiştir.*” şeklinde aynı katî tavır hissedilmekte diğer taraftan sûrenin ilerleyen âyetlerinde haddi aşmamak da telkin edilmektedir (el-Mümtehinine 60/8).

Her iki ahvalde Müslümanların takınması gereken tavır ve takip edecekleri yol ile ‘öteki ile diyaloglarındaki’ ideal duruş hakkında belli başlı ilkeler belirlenebilir. Öncelikle, Müslümanların ötekine karşı sergileyecekleri tutumun, kendi içlerinde birbirlerine olan tutumlarından bağımsız düşünülmemesi gerektiği belirtilmelidir. Bu bağlamda ferdî olarak sabır, tevekkül, feraset sahibi olmanın yanı sıra bireysel ve toplumsal ahlâkı sağlamak, uhuvvet prensibine göre hareket etmek önemlidir. Bu âyetlerde en belirgin haliyle karşımıza çıkan hususların toplumsal birlik ve beraberliğin muhafazası ile kâfir ve zalime rıza göstermeme ve merhamette itidal olduğu söylenebilir.

Düşmanın saldırılarından korunmak üzere toplumlarının ıslahı için Allah’tan yardım dileme ve yalvarma, bireye yönelik bir dua değil, cemiyete yönelik bir arzuhaldir. Zira toplumu oluşturan fertlerin tamamı iyilik ve selamete erişirse ancak toplum da iyilik ve selamete erişir. Kardeşlik hukukuna riayet eden Müslümanlar böylece harici saldırılara karşı savrulmadan sabit kalabilirler. Dolayısıyla Müslümanların öncelikli hedefleri, fert değil cemiyet huzur ve ıslahıdır.

Diğer taraftan her iki âyetin tefsirinde yer verilen “*Onlar bize zulmetmesin!*” duasının gereği, Müslümanın zulme rıza göstermemesi gerekir. Zulme maruz kalmamak için temel iki kriter, güçlü ve birlik olmaktır. Sahip olunan imkanlar henüz bu zulmü engelleyemiyorsa, Yûnus 10/87. âyetin de delaletiyle zulme rıza gösterip boyun eğmek değil çabalamak ve yeni arayışlara yönelmek gerekir. “*Mûsâ’ya ve kardeşine ‘Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın, evlerinizi namazgâh yapın ve namazı kılın. (Ey Mûsâ!) İnananları müjdele.’ diye vahyettik.*” âyeti yeni bir hayat kurmayı ve bu hayatı ayakta tutan ibadetlere yönelmeyi emretmekte, zalim ve kâfirler için azap sebebi değil, insanlar için hayır vesilesi olma vurgulanmaktadır.

el-Mümtehinine ilk âyetlerde Allah, düşmana karşı kalplerinde bir re’fet, acıma hissedenleri uyarır. Zira zalime merhamet, zulme kapı aralamakla birlikte mazluma da zulümdür. Sınırsız

ve ölçüsüz merhamet adaletsizliktir. Merhamet ölçülü ve yerinde olduğunda sonucuna ulaşır. Bu âyetlerde, müminler, kâfirlerden kesin bir şekilde uzak durmaları, iman ve inkâr arasında keskin bir çizgi çekmeleri, onlara düşmanlık beslemeleri ve onları dost edinmemeleri hususunda Hz. İbrahim’i ve onunla birlikte olanları örnek almaları konusunda ikaz edilmektedir.

el-Mümtehine 60/8. âyette “Allah, dîninizden dolayı sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kâfirlere iyilikte bulunmanızı ve adâletli davranmanızı yasaklamaz. Allah, adâlette titiz davrananları sever.” buyrulurak Müslüman adâletli davranmaya davet edilir. “Size ne oluyor da Allah yolunda ve ‘Rabbimiz, halkı zalim olan şu şehirden bizi kurtar. Bize tarafından bir dost, katından bir yardımcı yolla!’ diye yalvaran zavallı erkekler, kadınlar ve yavrular uğrunda savaşmıyorsunuz?” (en-Nisâ 4/75) âyetinden de Müslümanların cemiyet ruhuyla hareket etmeleri, kendi dindaşlarına yardım eli uzatmaları ve onların Allah’ın düşmanlarının eli altında ezilmelerine izin vermemeleri öğütlenir. Yûnus 10/83. “Firavun ve ileri gelenlerinin işkence yapmasından (أَنْ يَفْتَنَهُمْ) korktukları için kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ’ya iman etmedi.” âyetinden de düşmana beraberce karşı koyamamanın sonucunun dinden feragata sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır.

Burada Mümtehine’nin ilk âyetlerindeki kesin tavır ile 7-9. âyetlerin çeliştiği zannedilebilir. Esasen tenakuz şöyle dursun, ne zaman nasıl davranılması gerektiğinin sırasıyla zikredilmesi açısından dikkat-i şâyandır. Müslümanlar kendilerine düşmanlık gösterenlerle aralarına kesin bir sınır koyup kendi kimliklerinden ve dinlerinden taviz vermeden çabaladıktan sonra muzaffer olup muktedir hale ulaştıklarında af yolunu tutabilirler. Tıpkı Hz. Peygamber’in Mekkeli müşrikleri affetmesi, Hz. Yûsuf’un kardeşlerini bağışlaması gibi. Ancak savaşılacak yerde henüz galip değil iken bağışlama, onların İslâm’a saldırılarını onaylama anlamına gelir (Şahan: 2019, 288). İslâm’ın galip gelmesiyle insanların iman ve hidâyetine mâni unsurlar kaldırılıp güzel ahlâk yaygınlaşınca önceki husumetler de dostluğa dönecektir. Dolayısıyla küfre karşı sert tavır ve onunla girilen cihatta esas maksadın, düşmanlık değil dostluk olduğu anlaşılmaktadır (Çelik: 2013, V, 100).

Son olarak, el-Mümtehine 60/5. âyetin Allah’ın *aziz* ve *hakîm* esmâsı ile bitmesi de önemlidir. *Aziz*, hiçbir şeyin mağlup edemediği, güçlü, kuvvetli, şiddetli, yüce, şerefli ve değerli olma anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr: ts., V, 374). *Hakîm* ise hüküm veren, adâlet, ilim ve hilm sahibi mânâsındadır (Ferâhidî: 1988, III, 66; İbn Manzûr: ts., XII, 140). Âyet, *rahîm* ya da *gafûr* gibi merhamete dikkat çeken bir isimle bitse idi, “Bizi kâfirler için fitne kılma” duası, “Kâfirler

bizim zelil olmamız sonucu halimize bakıp bu dine ısınmazlar, onları hak yola dönememekten korusun!” mânası güçlenirdi. Genelde Allah’ın hak edene hak ettiği cezayı vermesiyle ilgili âyetler *azîz* ve *hakîm* esmâsıyla bitmektedir. Hırsızlık cezası (el-Mâide 5/38), hak edene şiddetli azabın verileceği (Âl-i İmrân 3/4), cihada katılmayanların cezalandırılacağı ya da Allah dilerse affedileceği (et-Tevbe 9/106) ve Allah’ın zü’n-tikam olduğu (el-Mâide 5/95) ifade edilen âyetler bu duruma örnek verilebilir. Ancak burada Müslümanların kendi halleri için dua ettiği anlaşılmaktadır. Onların iyi hali dolaylı olarak kâfire konfor sağlasa da -ki Müslümana zulmedememeleri kendileri için bir nimettir- tefsirine yer verilen iki âyette ötekinin sadece iyiliğinin istenmesinden ve mutlak bir merhametten bahsettiğini söylemek zordur (el-Bakara 2/191-92).<sup>5</sup>

## SONUÇ

Yûnus 10/85 ve el-Mümtehine 60/5. âyetlerinin ele alındığı bu çalışmada, müfessirlerin iki mânâ üzerinde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Bu mânalardan ilkinde göre fitne, müminler içindir. Onların baskı ve işkenceye uğramaları ve bu zulümle imtihan edilmeleri söz konusudur. İkinci mânaya göre ise fitne kâfirler içindir. Zalim ve kâfir topluluk Müslümanlara hükümler olursa “Muhakkak hak üzere olan biziz! Eğer Müslümanların yolu doğru olsaydı, sen bizi onlara hâkim kılmazdın.” şeklinde bir düşünceye kapılarak hak dine dönmeyecekler ve küfürlerinde ısrar ederek fitneye düşeceklerdir. Bu temel iki mânâ, birbirine zıt olmayıp bilakis birbirinin tamamlayıcısıdır ve kaynaklardaki farklı yorumlar, âyeti anlamaya katkı sunmakta, yorum zenginliği sağlamaktadırlar.

Benzer mânalı bu iki âyetin Müslümanların henüz dinlerini özgürce yaşayamadığı, baskı ve zulme maruz kaldığı Mekke ve muzaffer olunan Medine döneminin her ikisinde zikredilmesi önemlidir. Demek ki her iki ahvalde Müslümanların takip edecekleri yol sabittir. Ne güçsüz iken pes etmek ve fitneye yenik düşerek İslâm’ın temel emirlerinden feragat etmek ne güçlü iken rehavete kapılmak söz konusu olabilir. Müfessirlerin âyetlerin tefsirinde yer verdikleri yorumların tamamında Müslümanın hükmedilen değil, hükmeden konumunda olmayı niyaz ettikleri temel mânası bulunmaktadır. Hakimiyet altına giren, düşmanın tahakkümünde bulunan bireyin, dinini hür yaşaması ve kendisinden istendiği şekilde bu dini temsil etmesi mümkün değildir. Müslüman ahlâkının önemli parametrelerinden sayılabilecek ‘ötekinin de iyiliğini dileme’ esasının ‘zalime merhamet, mazluma zulümdür’ hakikatiyle birlikte düşünülmesi

<sup>5</sup> Âyetlerde affetmenin ancak zulüm kalkarsa söz konusu edilebileceği anlaşılmaktadır.

zarureti vardır.

Kısaca, günümüz modern dünyada insanoğlunun birbiri eliyle çektiği sıkıntı, içinden çıkamadığı buhran, bunalım, fiziksel ya da psikolojik şiddet, sarılamayan yaralar ve gün geçtikçe derinleşen insanî krizler, insanın uhdesine emanet verilen cana, hayvana ve doğaya karşı acımasız uygulamalar ve daha pek çok hadise tüm insanları başta Müslümanları “Ne yapmalı?” sorusuna ivedilikle cevap bulmaya yönlendirmeli, harekete geçirmeli ve çözüm arayışlarına sevk etmelidir. “*Ümmeten vesata*” (el-Bakara 2/143) olarak nitelendirilen İslâm ümmeti, her bir ferdiyle merkez ümmet olma vasfından hareketle zulmü durdurabilecek güç ve donanıma sahip olmak için azami gayret göstermelidir.

## KAYNAKÇA

Âlûsî, Şehâbüddin Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrut, ts.

Begavî, Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr - Osman Cum'a Damîriyye - Süleyman Müslim el-Harş, Riyad, 1409.

Beyzâvî, Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut, ts.

Bulut, Ali. “Yûnus Sûresi Bağlamında Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası* (20) 2013, 7-30.

Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm -Meâli ve Tefsiri-*, İstanbul, 1434/2013.

Demir, Mehmet. “Mümtehine Sûresinin Muhtevası ve 5. Âyet Bağlamında Mü'minlerin İnkârcılar için Fitne Olma Meselesi”, *Harran İlahiyat Dergisi* (48) 2022, 147-165.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Sâmerrâî, Beyrut, 1408/1988.

Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdülalim et-Tahavî, Kahire, 1393.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus, 1984.

İbn Atıyye, Abdülhak b. Gâlib el-Endülüsi. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut, 1422/2001.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müsne'den 'an Rasûlillah ve's-sahâbe ve't-tâbi'in*, thk. Esad Muhammed Tayyib, Riyad, 1417/ 1997.

İbn Fâris, Ahmed. *Mu'cemü Mekâyisü'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire, 1392/1972.

İbn Hibbân, Muhammed. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, thk. Muhammed b. Mansûr b. Seyyid, Beyrut, 1416/1995.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed. *Kitâbü's-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmuîd Han, Haydarabad, 1393/1973.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Riyad, 1420.

İbn Manzûr, Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut: ts.

İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire, 1421/2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, Beyrut, 1404/1984.

İsfehânî, Râgıb. *el-Müfredât elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk, 1430/2009.

Keskin, Hasan. *Kur'an'da Fitne*, İstanbul, 2003.

*Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. çev. Ali Özek-Hayrettin Karaman-İbrahim Kafi Dönmez vd. Ankara, 2004.

*Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*. çev. Murat Sülün, İstanbul, 2012.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyin lemâ tedammenehu mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut, 1467/2006.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman, Beyrut, 1428/2007.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu vd. İstanbul, 2005.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu vd. İstanbul, 2015.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*, Beyrut, 1992.

Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*, Birleşik Arap Emirlikleri, 1429/2008.

*Tefhîmü'l Kur'an Meali*. çev. Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, Türkçeye çev. Durmuş Bulgur. İstanbul, ts.

Mizzî, Cemâlüddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1403/1983-1413/1992.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Beyrut, 1423/2002.

Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut, 1401/1981.

Süyûtî, Celâlüddin. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Kahire, 1424.

Şahan, Ramazan. "Mümtehine Sûresi Ekseninde Hoşgörüde Denge", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı*, ed. Mahsum Aytepe - Teceli Karasu. İstanbul, 2019, 287-314.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Kahire, 1422/2001.

Temiz, Bilal. "Kur'an'a Göre İmtihan Kavramının Semantik İzahı ve İnsan İçin Önemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (3/1) 2003, 251-268.



Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts.

Zeccâc, Ebû İshak. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*, thk. Abdülcelil Abduh Şiblî, Beyrut, 1408/1988.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, 1417.

Zemahşerî, Cârullah. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun vd. İstanbul, 2017.